

Сам про себе

Народився я 1910-го року в селі Гужівка на Чернігівщині. Батько мій — Кузьма Іванович Канюка, а мати — Ольга Василівна, з дому Коломієць. На своє життя я почав реагувати, як мені було п'ять років. Як роки мого дитинства, так і юнацтва назавжди залишаться для мене незабутніми і найдорожчими, хоч не завжди вони були рожеві.

Я не пам'ятаю вже так ясно, що було рік-два тому, але що було в моєму дитинстві, юності — пам'ятаю все до найменшої дрібнички. І часто все пережите пересувається перед моїми очима, як на фільмовій стрічці.

1917 рік. Привів мене батько перший раз до школи, де мене й записали: Олександр Канюка. А батько ще додав: "Син козака Чернігівського полку..." "Ні, цього вже нам не треба!" — відповів учитель.

А скільки-то нас мати вчила та нагадувала: "Ти — козак, а Гаврило Хлібник — дворовий, панський. Щоб ви, діти, цього не забули!" — кажучи це до нас, бо я мав ще трьох братів і сестру.

У школі на початках я вчився дуже добре. А потім гірше, і — зовсім погано. Це залежало від нефахового педагогічного підходу і суворих кар. Учитель, колишній фельдфебель царської армії, викличе бувало мене до дошки, грубо — як на солдата — на мене ще малого як закричить, то я перелякаюсь і нічого вже не відповідаю. Якщо ж ти не знаєш, то вчитель бере тебе за обоє уші та б'є лобом об дошку, додаючи до цього: "Он туди дивися, бичок дурний!" Після цього слабкий розум і той зникне надовго. Цей фельдфебель ставив дітей за кару на коліна на 2-3 години. Від такого "навчання" була велика рана в душі і біль серця на все життя. Цей вчитель також прищепив мені таку ідею: Де трудноува-то в житті пройти лагідністю, роби дорогу силою, чого я й сам тепер не схвалюю. Пам'ятаю, як цей "педагог" приходив у класу з

наганом за халявою. Це були часи революції і сам він був революціонер-комуніст. А коли він несподівано помер, я відчув полегшення, хоч уже добрим учнем після того не став.

Самопізнання

Інколи цей учитель не приходив у класу і тоді його заступала гарна, ще молода художниця Мокрина Карпівна Перепада. Вона читала нам українські думи та історичні пісні. Вона була гарно вбрана та своєю появою розгортала перед нами зовсім інший світ. А ми слухали і переживали зміст дуже сумних оповідань про Мороза-Морозенка: "Та вони ж його не стріляли і не четвертували і не рубали, а тільки з нього молодого живим серце виривали..." "Ой, ой!" — хтось аж вигукнув із дівчат. А Мокрина Карпівна продовжувала з павзами, з відповідною інтонацією і вела нас за собою десь у несходимі простори українського степу. Все, що вона читала, було для нас першим відкриттям, де ми пізнавали, що ми українці, а навколо нас є ще інші народи — сусіди, що хочуть нас витиснути з нашої землі і тільки на нас полюють. "Що на горі мак процвітає, — ой то ж не мак, то орда наступає на нашу землю українські християнські...!" На душі, хоч і важко ставало, але це все наповняло новими знаннями і робило нас дорослими.

Українізація шкіл 1918 р.

Одного ранку 1918 року наш учитель приніс у класу велику пачку нових читанок — "Зернятко". (Нам, малим, ще труднувато було зрозуміти символічність цієї назви, хоч і пояснено нам, що це перше зернятко великого посіву українського слова). А Буквар-читанку — російську віддати наказав, щоб нею розпалювати піч. А "Зернятко", особливо дівчатка, пригортали й тиснули до грудей! Але деякі батьки, колишні старі солдати виявили незадоволення: "А што ґо будут наших дітей учить тепереча "але" та "гей..." Темнота!"

Епідемія тифу

Десь 1920 року занесено в наше село тиф, який забрав багато здорових людей, а між ними й материну сестру, мою тітку Кулину.

Вона була гарна людина. Її поява в нашій хаті була, як ясна погода після похмурого дня. Кожного разу з кишені рожевотемної юпки витягне було нам, дітям, якогось гостинчика. В самій шоки завжди були свіжі, червонуваті. Я ще був малий, але вже пізнав у її особі красу і щедрість. Померла вона, прохворівши лише дев'ять днів. Це було десь у вересні, пахло васильками і ще якимись квітами. Це, здається, була моя перша в житті трагедія, яку я болісно пережив у своєму ще нерозвиненому почуттями серці. Тоді тиф загостив і до нашої хати.

В його обійми першою впала мати, а за нею і моя сестра Федора. Обидві качалися на ліжку, стогнали та маячили. А батько доглядав їх як лікар. Дуже сердитий, але уважливий до своїх пацієнтів. Багато тоді від того тифу померло в Гужівці людей. Чим здоровіша людина була, тим скорше подолав її тиф.

Ми не сподівалися, що наша мати виживе. А для нас, мене й мого брата Івана, батько вдавався до "народної медицини": щоб хлопці були завжди на ногах, бо, як пояснює народна філософія, тільки хто в тій ситуації ляже від почуття слабости, так уже й не встає аж поки не відлежить тижнів зо два в ліжку з тифом. Аж тоді встане, якщо видужає, а ні, то до ями. Тому батько гонив нас лозинякою, як тільки котрий приляже, чи присяде зручненько десь у дворі під хлівом.

Юнацькі роки

Батько дуже хотів повиучувати своїх дітей, що й удалося йому із старшими. Але зі мною було трудніше. Йому хотілось, щоб я і хліборобство знав, і "на пана" вчився. Так тоді в селі розуміли освіту. Отож я пас корови, сапував буряки, вичищав гній із-під худоби, молотив ціпом, місив діжу, товк свинням картоплю та робив усе інше, що тільки було треба робити в господарстві.

Кінський пастух

Разом з іншими дорослішими парубками посилав мене батько на ніч коні пасти. Можливо, щоб я набирався мужности в гурті ще змалку. Одначе таке вишколення не було радістю для мене, а навпаки, гнітило мене. Одного разу ми попутали під лісом коней, розклали великий огонь: Всі хлопці гріються, жартують, борються (тоді то була дуже модна спортова розвага). Ну, а я на горбочку

під дубком, загорнувся в кирею, присів і... задрімав. Хтось для жарту прив'язав мою ногу обротською до дуба і трошечки підтягнув угору на гороб'ячий скік від землі. А я прокинувся вже від гromу реготу хлопців, що обступили і смакували дотепами, бо ніби повісили ж мене за ногу. Я був безпорадний. Не міг стерпіти реготу. Навіть Митро, уже міцний парубійко, що йому доручено було мене доглядати, піймати мою кобилу, підсадити малого, бо і сам ще не міг вилізти на неї й сісти — і той реготав і з веселости яснів червоним лицем, освітленим великим вогнем, який горів посередині нашого гурту. Чим я міг собі зарадити — це тільки голосним плачем, і ревом на все горло.

— Соромся! Зупинися, бо всіх коней поперелякуєш! Вийми звідтіль ногу та й усе! — І справді, треба було тільки так зробити, але я не догадався до цього і довго ще ревів. Це був мій єдиний спосіб протесту, бо іншого тоді ще не знав. А щоб дати противникові по зубах, я був ще замалий. Кожен жарт лов'язаний з моєю особою, дратував мене та доводив до плачу. А ранком нова журба! Як же піймати кобилу і на неї сісти? Бо Митро не дуже про мене дбав, а хотів, щоб я сам учився на неї сідати. А кобила не дається вловитися, щупить уші, повертається задом і от-от влупить мене копитами. А я із-за дерева підскочу та хвать її рукою за храпи, а другою за гриву і тоді вже не втече; погладжу, хлібця скориночку їй дам, розпутаю і вже маю її в руках. А сісти на неї знову — просто біда. "Нагнись Нагнись! — прошу і командую кобилі, а вона не нагинає голови. А я їй знову хлібця до носа, а потім на землю покладу: вона нагнеться, хліб ухопити, а я хвацько ставлю ліву ногу на її потилицю. Вона ніби розсердиться, головою високо кивне і так мене підкине, що я обернуся в повітрі, як циркач — і вже на її спині. Скільки то радості від мізерної перемоги над кобилою! Їду, а лошак із-заду за кобилою поспішає. Ще тільки світає, а птаство співає та висвистує і творить таку симфонію, що забудеш про всі невдачі й болі серця.

Доїжджаю вже до рівчака — чомусь у нас так називали маленький потічок, що впада в річечку Удай — а там у царині між вербами жовто синюваті іволги висвистують ранкове пробудження. Я ж їду на кобилиній спині. Хилить мене на дрімоту, тоді я вішаюся на хребті кобили, ноги на одну сторону, а груди й голову на другу та так і сплю. Прийде вона під ворота і стоїть довго, довго. Потім мати вийде доїти корову і розбудить мене. Коні заводжу до хліва, а сам їду досипати в клуню на сіно. Сіно пахне, горобчики джівкають. Ранок, а я сплю.

Пригоди та погоня за моїм життям

Смерть давно вже за мною полювала. Одного дня ми жали пшеницю за селом і страшenna спека розварювала тіло. А мухам був тоді біля коней рай.

— Поведи, Сашко, кобилу додому на обід! Нехай Юрко її напоїть і заведе до хліва, щоб вона трохи відпочила від мух. Вона найде сама дорогу додому, а ти цюрочкою будеш її справляти наліво чи направо. — Цюрка — це дерев'яний патичок до в'язання снопів.

— Еге ж, їду.

Вже глибоченько в'їхав у село і доїжджаю до ставка. Вітру тут ніякого нема, то мух ще більше. Кобила так високо і часто киває головою, щоб мухи не вспіли сісти на її морду, що аж підскакує. А лошак навколо неї крутиться і обтирає боки від мух. Раптом кобила придумала ще мудріше обтирати мух на спині і на крижах, де вона хвостом не дістане. Вона пробігла попід низькою стріхою якогось хлівчика, що трохи був висунений з подвір'я на вулицю. Обтерла мухи та й мене скинула разом зі спини і пройшла по мені задніми ногами, а лошак за нею.

— Хто такого малого посадив на кобилу та ще й в таку пору? Цюрочкою правив, та її й на реміняці не вдержиш — таку кобиляку. Ще, ще... та не бризкай, а з відра лий на нього холодною водою! О, вже він схопився і побіг...

— А ребра цілі?

— А видно, що цілі; ну, слава Богу!

Це були голоси людей, що дали мені "першу допомогу". Так, я мав тоді щастя. Хоч довго боки боліли, але, дякувати Богові, остався живий.

Через рік знову щось подібне сталося зо мною на Тернавщині — так звався кусочок нашого поля. Вели ми з Іваном коней напувати до Іщенкової криниці. Я вже тоді був міцніший і сидів верхи на лошаку, який крутився навколо кобили, на якій сидів Іван. Крутився, крутився так швидко тікав від мух, що я знову впав на землю. Але цей раз уже обоє, кобила і лошак, погуляли по мені. Не знаю, як довго я був непритомний.

Коли я підріс, то мені довірено разом з Юрком Воловником пасти дві корови на Подолі.

Скотина так смачно з рососою скубе траву, а сонце ще тільки гріє, посміхаючися. Ми з Юрком (загинув у 2-ій війні, царство йому небесне!) бавилися новим винаходом: на кінці стріл до лука

примонтували гвіздки. Гвіздок при леті стріли давав їй більший розмах. Як стрільнеш у височінь, то стріла зовсім зникала з виду і не скоро поверталася із свистом на землю. Так озброївшись луком-стрілометом та довгою, як гадюка, пліттю, ми бавилися собі. Заздрили нам Степан Портянка та Фанасій Корінець, що нам такі витівки доступні, а не їм, бо кожен із них пас череду скотини до 60 чи 80 голів. Вони тільки дивилися на наші вибрики. Я раз утомився, сів на насипу рівчака, пив молоко із пляшки. Як раптом чую, в голову щось хрусь! Це була Юркова стріла. Повертаючись з простору, влучила мене, пробивши шапку, і стала вертикально, як громозвід на голові. Вийняти її не так легко було. Ржавий наконечник стріли довго не хотів покинути мою голову. З слізьми й кров'ю витягли стрілу, а рану заліпили листком подорожника, а потім залили ще й щолоком із бобового листя. Так пішло все в забуття. Це було в 1920 році.

Дівчина пере білизну

Змалечку я любив усе вертатися біля батька більше, як біля матері і спав також з ним. Одного разу прокинувся я вранці, а батька вже немає. Я затривожився.

— Де ж батько? — питаю.

— Та пішов десь до Опанаса Мельника кабана колоти. Опанас живе десь біля ставка на Циганківці, — відповіла мати. Я вбрався і поспішав туди довгими вулицями й вуличками спочатку Роменським шляхом, потім біля Горяного вправо, а далі Малечківка, і вже ставок. То були незабутні пригодницькі мандри. Десь там має бути хата Опанаса Мельника. Але де?

Бачу, на березі ставка якась дівка пере білизну і так трощить прачем по білизні, як стріле. Свою тонку фігуру то зігне, то виправить, розмахуючи тим інструментом. Я хоч ще малий був, а зауважив загадкову красу дівочої фігури. Якраз біля неї проходила й моя стежка. Наблизився до неї трохи тривожно, збуджений вперше зауваженими лініями прикритого лахміттям тіла. Відчував, що був чимсь зобов'язаний цьому відкриттю. Мовляв, знайшов же — а далі що? Постояв трохи, придивлявся до неї, а потім питаю:

— А скажіть, будь ласка, де тут живе Мельник Опанас?

— О, будь ласка, — зміряла мене ще малого і босого, в суконній свитці, на виріст пошитій, та в заячій шапці.